

ETO: 821.511.141-1(497.113)JUNG K.
821.511.141-1(497.113)DANYI M.
821.511.141-1(497.113)BÖNDÖR P.
DOI: 10.19090/hk.2022.4.16-31

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UTASI Csilla

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
csilla.utasi@ff.uns.ac.rs

KÖLTÉSZET KISEBBSÉGBEN¹

Jung Károly, Danyi Magdolna és Böndör Pál versei

Poetry in minority

On the poems of Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör

Pesništvo u manjinskom kontekstu

Pesme Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera

A dolgozat szerzője az *Új Symposion* második nemzedékéhez tartozó vajdasági költők, Jung Károly, Danyi Magdolna és Böndör Pál verseit értelmezve a minor helyzetben keletkezett költészet sajátosságaira mutat rá. Jung Károly barbaricum-képzete, a délszláv háborúkra reflektáló Danyi Magdolna Nemes Nagy Ágneszt megszólító költeményei és Böndör Pál utolsó kötetének, a *Vásárlási lázgörbének* darabjai azt bizonyítják, hogy a kisebbségi helyzetben létrejött költeményekben a körülményekre, az adott társadalmi kontextusra való utalások minden esetben poétikai eljárásokként is értelmezhetők. A dolgozat szerzője szerint a kisebbségi körülmények között keletkezett költészet leírásának megkerülhetetlen kihívása az, hogy a Trianon utáni helyzetben a magyar költészetnek nincs egyetlen fő áramlata, hanem egyidejűleg több centrumban jön létre.

Kulcsszavak: Jung Károly, Danyi Magdolna, Böndör Pál, minor tapasztalat, önreflexió

Dolgozatomban néhány vajdasági magyar versben a keletkezés minor körülményeire utaló jegyeket szeretném feltárni. Kulcsár Szabó Ernő figyelmez-

---

¹ A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományoskutatásügyi Titkárságának 142-451-2158/2022-01. számú projektuma keretében készült.

tet rá, hogy a korszerű német irodalomtudomány képviselői „a műnemnek a megértéséhez több szempontból is nélkülözhetetlennek látják a líra poétikai funkcióinak és a költészet társadalmi/közösségi szerepének egymástól el nem választott értelmezését” (Kulcsár Szabó 2017, 12).

Jung Károly *Barbaricum* című verse a balkáni háborúk előestéjén, Danyi Magdolna Nemes Nagy Ágneshez szóló ciklusa (*Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez*) a múlt század kilencvenes éveinek első felében keletkezett, Böndör Pál *Vásárlási lázgörbe* című, 2019-es kötetének versei pedig a vajdasági magyar kultúra elszegényedésének, beszűkülésének, szétszóródásának jelenbeli pillanatában. A líra poétikai és a társadalmi/közösségi funkciójának egybefonódása e költemények esetében nem csupán azt jelenti, hogy a bennük szereplő történeti utalások a poétikai szerveződés elemei, hanem azt is, hogy e versek látszatra tisztán poétikai elemei a minor kulturális önmeghatározásról tanúskodnak.

A Symposion első nemzedékének önmeghatározása

Danyi Magdolna úgy emlékezik, hogy a folyóirat második nemzedékének tagjai saját nyelvüket az első nemzedék poétikájától eltávolodva alakították ki:

Mi úgy lettünk költökké és nemzedékké is, hogy az első gárdától szinte függetlenül, külön kialakítottuk egymással a nemzedéki kapcsolatokat. Beszélgettünk, mi hogyan tudunk mások lenni, mint az első, az első avantgárd nemzedék. [...] Tehát mi kerestük, Böndör Pál volt a vezéregyéniség köztünk, költőként, költőként kerestük a magunk másféle lehetőségeit, az avantgárd nyelvvel, a negatív nyelvvel szemben, nem ellene, ám a fegyelmezett szólás, beszéd lehetőségeinek reményében. Visszahódítandó a befejezett mondatot, visszahódítandó a bezárható szubjektivitást, anélkül, hogy hagyományosak lennénk, lírai realisták lennénk, anélkül, hogy panasztevők lennénk. Tehát megtalálni egy szubjektív látást igazoló költői nyelvet. Külön-külön, természetesen különbözők voltunk és azok akartunk lenni (Virág 2015, 76).

A második nemzedék költői azonban, eltérő poétikájuk ellenére, hallgatólagosan azt a kisebbségi költészet lehetőségéről, esélyéről, feltételeiről szóló közmegegyezést fogadták el, amelyet az első nemzedék alakított ki, a vizsgálódás tehát nem kerülheti meg az első nemzedék önmeghatározó gesztusainak számbavételét.

Losonczi Alpár a mindenkor kisebbségi önmeghatározás sajátosságát abban jelöli ki, hogy nem fér el a nemzet eszméjének keretében, amelyet a „hiány-

talan azonosság” jellemez. A kisebbségi közösség tagjai a „saját”-ot, amellyel önmagukat jellemzik, „a saját azonossággal való folytonos konfrontáció” révén alakítják ki (Losoncz 2020, 94). Az első nemzedék tagjai saját pozíciójukat többszörös elhatárolódás segítségével jelölték ki.

Az ötvenes évek végén a jugoszláv kultúra megnyílt a nyugati művészet felé, szabad utat kapott az absztrakt képzőművészet, a kísérleti színház, az újhullámos film, a jazz és a rock, a keleti blokkban dekadensnek minősülő irodalom. A befogadás központjai a délszláv szövetségi állam fővárosai voltak (Belgrád, Zágráb, Ljubljana), a jugoszláviai magyar irodalomban a nyitásfolyamat még nem éreztette hatását.

A megelőző időszakban, a Tájékoztató Iroda 1948-as, Jugoszláviát érintő döntését követő korszakban az ország elszigetelődött, az izoláció kezdeti időszakában pedig átmenetileg a szovjet típusú művészet nyert teret. Utasi Csaba a következőképp foglalja össze azokat a körülményeket, amelyek e paradox jelenséghez vezettek:

A sztalinista propagandagépezet véletlenül sem mondta ki, még csak nem is célzott rá, hogy Jugoszláviát azért kell keményen megbüntetni, mert az ország vezetői nem hajlandók a nagyorosz hegemonizmus szolgálátaba állni. Ehelyett minden eszközt igénybe véve azt bizonygatta nap nap után, hogy a jugoszláv párt és államvezetés miután gyalázatosan elárulta a szocializmus ügyét, az imperializmus karjaiba akarja taszítani a többre érdemes jugoszláv népeket. A jugoszláviai baloldali értelmiségnek ez okból nem állt módjában azonnal és gyökeresen szakítani a dehumanizált szovjet „felépítménnyel”, hiszen a vádak ellenében újra meg újra bizonyítania kellett, hogy változatlanul hithű szocialista elveket vall. Így aztán a konfrontálódás után még éveken át zúgtak, dübörögtek a derűs traktorok, az értekező prózában pedig az érdeklődés megújulón a marxista esztétika elvi kérdéseire kanyarodott vissza (Utasi 2007a, 63).

Az ötvenes évek végének jugoszláviai magyar irodalmában még sok tekintetben a szocreál esztétikája érvényesült, érthető tehát, hogy az első nemzedék elfordult ettől a kisebbségi kultúrától és a jóval nyitottabb, pezsgőbb, szabadabb délszláv kultúra felé nyílt meg.

A folyóirat első nemzedékének szerzői korai esszéikben, verseikben, programnyilatkozataikban, kritikáikban és vitáikban, amelyeket még az *Új Symposion* előzményében, az 1961 és 1963 között az *Iffúság* című hetilap *Symposion* című irodalmi mellékletében közöltek, később pedig az 1964-es *Kontrapunkt* antológiában jelentettek meg újra, a délszláv írókat mint sajátjaikat idézik meg: a

délszláv kulturális térben lejátszódó nyitásfolyamat szemlélőinek, sőt résztvevőinek tudják magukat. Kortárs délszláv jelenségekre, polémiákra, szerzőkre hivatkoznak, azok a klasszikus írók pedig (mint például Krleža vagy Andrić), akikre ekkor irányult rá a figyelem, a számukra is alapvető tájékozódási pontul szolgálnak.

A folyóirat első nemzedékének figyelme a délszláv térség jelenségein túl irodalmi és kulturális tekintetben a teljes magyarságra, irodalmi, művészeti, társadalomtudományi tekintetben pedig az európai és nagyvilági újdonságokra is kiterjedt (Ladányi 2019, 69). Az első nemzedéknek a kiépülő Kádár-korszak hivatalos kultúrájával nem volt kapcsolata: a magyar irodalmi hagyományban szabadon tájékozódott. Bányai János egyenesen úgy látja, hogy a fiatal symposionistákat a magyar történeti avantgárd hagyományának felfedezése tette fogékonyvá „a kortárs irodalmi és művészeti hatások befogadására” (Bányai 2003, 29).

Kétségtelen azonban, hogy az első nemzedék megalakulásakor a délszláv kultúra befogadása, a „többségi kisebbségi” irodalom létrehozására irányuló szándék volt a meghatározó, ahogyan az is, hogy az első nemzedék tagjai a délszláv kultúrába való belépésüket nem vehették magától értetődő, természetes adottságnak. Tolnai interjúregénye, a *Költő disznósírból* lapjain leszögezi, hogy nemzedékének a délszláv kultúrához fűződő viszonya sohasem volt egyszerű, és sohasem volt kölcsönös. Nem voltak tényleges kapcsolataik a jugoszláv irodalmi központokkal, a délszláv szerzők igazán sehol sem fogadták be őket:

...idősebb, magukat kisebbséginek deklarált kollégáinkat jobban kedvelték, mi (akik gyakran Sinkó, Danilo Kiš, Judita Šalgo vagy Tišma társaságában tűntünk fel), egyértelműen jugoszláv-gyanúsak voltunk, nem tekintettük kisebbségi írónak magunkat, nem hordtuk homlokunkon ezt a pecsétet, kisebbségi sorsunk bús pecsétjét. Ilyen, első pillantásra talán érdekesnek tűnő lények számára, akik azzal kérkedtek, ugyanúgy ismerik a fontos szerb és horvát írókat, mint szerb és horvát kollégáink, viszont sehol sem volt hely, hiszen a mélyben mindenki el volt foglalva a maga realizálatlan státusával, álmával a saját nyelvről, álmával független országáról, hazájáról (Tolnai 2004, 116).

A délszláv nyitásfolyamatba illeszkedő jugoszláviai magyar kisebbségi kultúra nem volt része sem a jugoszláviai magyar, sem pedig a délszláv kultúrának: voltaképpen a kívülállás pozíciójából képződött meg.

Míg Tolnai úgy látja, hogy a maga részéről a kívülállás állapotát később is minden esetben az alkotást lehetővé tévő helyzettel tudta szublimálni, a nemze-

dék másik meghatározó költője, Domonkos István a vers „fetisizálásának” programjától utóbb egy dísztelenebb, ironikusabb, de ugyanolyan érzékeny versnyelvhez, majd az elhallgatáshoz érkezett el.

A vers fetisizálása mint kisebbségi költői program

A vers fetisizálásának költői programja mintha a „többségi kisebbségi” irodalom nevében megpróbálna túllépni a kisebbségi önmeghatározás kényszerén. Domonkos István *Első áldozás* című, korai, autopoétikus esszéjében Rimbaud *Első áldozások* című verséből választ mottót, majd a legkorábbi benyomásokon átsejtlő, személyes halált teszi meg költészete alapjává. Amint írja, a költészet élni segít, ám ez csak szerelmi viszony a halállal. Domonkos a kisebbségi költészet lehetőségére délszláv példa nyomán kérdez rá. Krleža *Agrami gyermekkor 1902–1903* című, 1942-ben írt, nyomtatásban 1952-ben kiadott önéletrajzából horvátul idéz. Krleža ebben a művében az értelemmel, a később megtanult szerepekkel szemben a legkorábbi, még nyelv előtti képi érzékelés megismerésbeli szerepét hangsúlyozza. Erre építi művészetfilozófiáját.

A horvát író önéletrajzát értelmező Vladimir Biti úgy véli, hogy Krležának az értelem szerepét felfüggesztő, a nyelv előtti, eredendő érzékelés elsőbbségén alapuló személyiségfelfogása azt a területen kívüli állapotot látja el értelemmel, teszi meg az emberi személyiség alapjává, amelybe a második világháború idején került. A megvalósult szocializmus eszméiből kiábrándult Krleža a pavelići fasiszta horvát államban minden vonatkozási pontját elveszítette (Biti 2018, 274–275).

A területen kívüli állapot igazolása kelthette fel Domonkos érdeklődését, akit a krležai művészetfilozófiában valószínűleg az ragadhatta meg, hogy ebben a minden kulturális kontextusától megfosztott, hely nélküli szubjektum tökéletes megfelelését találja meg az irodalmi mű nyelvében. Krleža művészetfilozófiája azonban – a szerző elszigeteltsége ellenére – többségi pozícióból megfogalmazott elmélet. Ez a művészetfilozófia nem lehetett maradéktalanul megnyugtató Domonkos számára. A többségi kultúrában a vers tisztán jelentésként létesül, kisebbségi körülmények között azonban a nyelvi kifejezés nem lehet áttetszően önazonos. A fiatal Domonkos István törekvése, „a vers fetisizálása”, a vers jelentőségének szinte erőszakos hangsúlyozása azért jellegzetesen minor törekvés, mert erős benne a hiányfelszámolás mozzanata: a nyelvi kifejezés abszolutizálása a nyelvi kifejezés önazonosságának hiányát próbálja fől számolni.

Az önreflexív versformálás

Tolnai Ottó és Domonkos István korai verseinek alapvető jegye – az ironia mellett – az önreflexív formáltság. A verseik mintegy a semmiből, a szemünk láttára keletkeznek. Tolnai hétköznapi elemekből építkező korai költeményében a vers „homorításának”, másképp való „kanyarításának” lehetőségére utal: „de még nem késő / még meggondolhatom / és szépen kondenzálhatom / karcosún kanyaríthatom versemet”; „sehogyan sem sikerül homorítanom versemet” (Tolnai 1963, 51, 54). Domonkos első kötetének mottója a verset mint különös ereklét, a szubjektumot megsokszorozva megőrző médiumot mutatja be: „Lyukas fogak a szavak / űr bennük a gondolat / szaporodó élő kripták / őrzik az erjedő csontokat” (Domonkos 1963, 5). *Nature morte* című verse Maurits Ferenc tusrajzát jeleníti meg, amely egyik oldalára támaszkodó, oszló testű, szinte nemtelen férfit ábrázol, akinek arca a hóna alá csúszott, felemelt feje helyén pedig egy üres körfelület látható. A lírai én a bűnbeesett embert szólítja meg. Az aposztrophé ebben az esetben is „egy speciális temporalitás”-t teremt, amely „inkább a diszkurzus, mint a történet ideje” (Culler 2000, 383). A vers utolsó kérdése („tőled, vagy feléd kúsznak a gyökerek?”) a megszólított, a gyümölcs megevésével halandóvá lett első ember többértelmű végét idézi meg. A gyökér látványa a verset – a képzőművészeti alkotásokhoz hasonló – önelvű közegként mutatja fel (Domonkos 1963, 20). A Tolnai előbb idézett, ars poetica-szerű költeményére rájátszó, annak eljárását követő, saját nyelvi regiszterébe átváltó Domonkos-versben, a *Kontrapunkt*ban az ironikus reflexió, ugyanúgy, mint az első nemzedék valamennyi költeményében, a vers létrejöttére irányul: „de ideje más irányt adnom versemnek / ideje elkomolyítanom, / hogy versre hasonlítson, melyet mindenki ismer s megszokott, / ideje magamtól is eltávolítanom, / még néhány jó hasonlat, / zene, ritmus, jó dikció: / 1. A kertek iszapjából nemsokára kiássák / a tavasz aranyharangjait. / 2. A lányokról, virágokról nemsokára lefejtik / a jégnek szivárványos és zenélő rétegeit. / 3. Belátható időn belül, hiszem, nem lesz szükségem a / tavaszra stb.” (Domonkos 1963, 31–32).

Tolnai és Domonkos korai verseiben kitüntetett az avantgárd eszköztár: a nagy kezdőbetűk és az írásjelek hiánya, a sorok jellegzetes tördelése, különböző betűtípusok, grafikai elemek, ismétlődő nyelvi panelek használata, ennél azonban jelentősebb, hogy a nyelvi jelölés folyamatát állítják előtérbe. Eljárásuk lényegesen különbözik a történelmi avantgárdétól, amely élet és művészet határának felszámolására törekedett. A posztmodern törekvésekkel szemben az önreflexió esetükben nem a vers szövegszerű létét tudatosítja, hanem azt, hogy a „saját” költészet a kívülállás terében jön létre, képződik meg.

A vers nem képezheti le a kultúrában lejátszódó elhatárolódásokat és azonosulásokat, a poétikai szféra egésze azonban, amellet, hogy a poétikai kifejezés feltétlen érvényére tart igényt, a minor önmeghatározásról is tanúskodik. Sem a délszláv, sem pedig a magyar többségi költészetre nem jellemző ez a mozzanat.

A Barbaricum: a kisebbségi élettér metaforája

Az *Új Symposion* második nemzedékének megalakulásakor, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek legelején a nyugati művészetek befogadásának folyamata megtorpant Jugoszláviában, az ideológiai korlátok megerősödtek.

Míg a „többségi kisebbségi” irodalom létrehozására törekvő első nemzedék költészetéből hiányoznak a kisebbségi élettérrel jelölő metaforák, a második nemzedék lírájában már feltűnnek a korlátozó, szűkös kisebbségi tér képei. Jung Károly 1991-ben megjelent *Barbaricum* című gyűjteményének címében egy helyre utaló metaforát tartalmaz. Szeli István kritikájában leszögezi, hogy a Jung Károly versgyűjteményének címébe foglalt, „térbelinek látszó kép” (Szeli 1992, 97) nem azonosítható valóságos lokalitással; a kötet szerzője történetfilozófiai látásmódra törekszik: a római korra való utalásokkal azt jelzi, hogy „csak a kelléktár, az eszközök, a fegyverek változnak, az emberi cselekvés természete, medre, folyamatai és irányai – maga a történelem – változatlan” (Szeli 1992, 99).

Szeli István a versek gondolatiságát hangsúlyozva szem elől téveszti azok minor jegyeit. Nem az a kérdés, hogy a *Barbaricum* helynév a vajdasági magyar kisebbségi élettérrel és annak többféle etnikumú, mindig a despotizmus felé, „Bizánc” közelébe sodródó tágabb környezetét jelenti-e, hanem hogy miként jelenti azt. Hogy a helymegnevezések a jelenbeli adottságokra vonatkoznak, ez a kötet címadó versének segítségével bizonyítható. A lírai én először egy kőbalta mellett felszínre került római cserépedényre mutat rá. „Ne hidd”, nyomatékosítja önmaga vagy az olvasó számára a mondatagolást szétzúzó enjambe-ment-okkal, hogy a Pannóniából idekerült cserépedény várta „ezt a tavasz // Eleji virágzuhatagot, párs határt. / Hogy kitárulkozzék a kései barbárok / Előtt” (Jung 1991, 9). A versbeni beszélő azt állítja, a cserépedény nem várta a mostani, kései kitárulkozást, mert még emlékezik arra, hogy valaki, „aki éppen itt élt”, talált tárgyként árok partjára vetette, „egérmenedéknek / Lókamilla sátra alá” (Jung 1991, 9). A következő versmondat szerint „...még nőnek // E csodás virágok: bent az emlékezetben” (Jung 1991, 9). A versszöveg a referenciális temporalitást a költői diskurzus temporalitásába átváltó aposztrophé (Culler 2000, 383) segítségével eléri azt, hogy a cserépedény emléke a vers jelen idejű

tudatát is jelentse. Az előző közléshez hasonlóan jelen idejű verszáradék: „S a limesszel szemben (a hol felérnek / A jajok az édig) a barbár áll lesben” (Jung 1991, 9), egyszerre szól a cserépedény időben megkövült rettenetéről és a lírai én jelenbeli tapasztalatáról. A vers tudata és a fenyegetés nem csupán egyidejűleg artikulálódik, hanem hat is egymásra: a római irodalmi utalások, amelyek a „barbár” veszélyt jellemzik, egyúttal a vers tudatát is jelentésekkel látják el.

A megképződő ellentét nem értelmezhető a „mi” (a kisebbségi közösség) és az „ők” (a többségi közösség) ellentétét rejtjelező allegóriaként. A *Barbaricum* nem csupán a körülményeket összegző láttelel, hanem a minor körülmények között létrejövő költészet önreflexív felmutatása is. A kötet római intertextusait számba vevő Utasi Csaba már a balkáni háborúk tapasztalatának a birtokában állapítja meg, „hogy a *Barbaricum* versvilága a szövegköziségnek olyan háló-ját teremti meg, amely, befogadói olvasmányélményektől is erősödve utóbb, hathatósan segíti a lírai ént abban, hogy a külvilági fenyegetések ellenében a megszólalás lehetőségét fenntartsa” (Utasi 2007b, 147).

A táj birtokbavétele

Danyi Magdolna 1995-ös kötetének, a *Palicsi verseknek* a darabjai a balkáni kulturális térséget megrengető, erőszakosan átrajzoló délszláv háborúk idején keletkeztek, abban az időszakban, amikor már nem csupán a délszláv kulturális térségbe való bekapcsolódás lehetősége veszett el a vajdasági magyar költők számára, hanem a kisebbségi lét addigi keretei is eltűnni látszottak. A kötet fordulatot hozott a költő pályájában. A rendkívül tömör, elliptikus korábbi versstruktúrát egyféle szabadon áradó versbeszéd váltotta fel. Ugyancsak újdonságnak számított Danyi Magdolna költészetében a szövegköziség sűrű hálója.

A *Palicsi versek* négy, 1991 és 1995 között írt hosszú költeménye, a *Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez* című ciklus darabjai a költő halála után jöttek létre, ezekben a lírai én a halott Nemes Nagy Ágneszt szólítja meg, költői példaképéhez annak szavai, szókapcsolatai segítségével beszél. A vers szövegét átszövő intertextusok dőlt betűvel szedettek.

A vers helyenként erőteljesen átértelmezi a vendégszövegeit. Ez történik például a ciklus utolsó darabjában. Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* című költeményének lírai énje az őt körülvevő, nyíri tájhoz való elemi, szinte érzéki viszony lehetőségét mérlegeli, s ezt a lehetőséget az „Enyém a táj” kijelentésben foglalja össze. Az ismerős táj elemei azonban a tágabb, ismeretlen létről tanúskodnak, a mértéket jelenítik meg, amely a „létben ring”. Nemes Nagy az emberi megismerés állapotát kettős tükröződésként azonosítja. Nemcsak

az égi tükröződik a földiben, „mint esti kútban csillagrendszerek”, hanem a földi is tükröződik az égiben, hiszen az érzékelés – a megismerés alapja – „az elektronoktól zizzenő ereket” feltételező fiziológiai folyamat (Nemes Nagy). A lírai én cselekvését leíró utolsó versszak voltaképpen a megismerés állapotának metaforáját bontja ki:

*S a kettős, egymást tükröző világban
megindulok, mint földmérő az égen,
s pontos barázdán igazítva lábam,
a nyíri tájat csillagokba lépem.*

(Nemes Nagy)

Danyi Magdolna versében (*Levélféle Nemes Nagy Ágneshez III.*) a birtokviszonyban említett táj a lírai én számára megadatott, saját tájat jelenti. A versén a táj birtoklására korlátozódik. A táj lehet egyedül az övé, hiszen nincs tágabb környezete, amelyet a hazájának nevezhetne. A létben sincs otthon, a létérzékelés otthonosságát utoljára gyerekként élte meg, ezért gyerekkori léptei lesznek a vezetői:

– *Enyém a táj.* Nyugtat fű, fa,
virág, bokor. Út menti gyom.
Itt minden együtt él velem. A pusztulás
nyomai, sebhelyek, mint prizmás tükörben,
bennem vérzenek. A sejtjeim is tudják, ez
az a hely, amely egyedül az enyém, a nékem
kijelölt talpalatnyi föld, ez a süppedő
homok. Ám mint korhadt fatörzsön a tétova –
bátran kihajtott ágacskák, felszikráznak
bennem a tündöklő káprázatok: „Nem akarok
szervenvedni, nem!” – kiáltozom, és *megindulok*
lehajtott fejjel a földes utakon. Gyermekkori
lépteim vezetnek, mint okos hű kutyák a vakot,
vissza-visszanézve rám a *hasító, kérges időben*,
a fájdalom s a hűség sötét göröngyei közt
botladozóra, szűkülve, nyűszítve értem,
ha nem bírnám tovább, ha végképp lemaradok.

(Danyi 2013, 109–110)

A ciklus második versében (*Levélféle Nemes Nagy Ágneshez I.*) jutnak legkomplexebb szerephez a Nemes Nagy-intertextusok. A lírai én ebben a következőképp indokolja meg a Nemes Nagy Ágneshez szóló beszédét:

...Újraolvastam

A Föld emlékeit, mert írni akartam verseidről,
kerülgetem a szót, a *költészetedről*, Ágnes, ám ahelyett,
hogy tárgyiasan elmélyülnék bennük, a *személyességem*
ébresztetted fel, mint mindig, a szólni akarást, s még
többet, a vágyat, hogy megteremtsem azt, amiben mindig is
hittem, a közvetlen kapcsolatot kettőnk között... Ezért
e levél! Hogy elmondjam, a nővérem voltál ez elmúlt
húsz-egynéhány éven át... S hogy egyáltalán voltál,
nekem az is elég volt. Fegyelmezett, s – ily közhely! –
erőt adott. Mert tudnom lehetett, kitaposott csapáson
haladok a *tündöklő hófűvésben*, az értelemre felesküdt
két nő-partizán! a neszező fenyőfák alatt, *s a sűrű holdas*
éjjelen fegyverünk a testünk, ez *íves*, acélos, élő anyag...

(Danyi 2013, 99)

A *nővér* követése nem Nemes Nagy Ágnes verseljárásainak folytatását jelenti. Danyi Magdolna nem él az elliptikus, nominális versmondatoknak azzal a típusával, amelyek Nemes Nagy „pályája későbbi szakaszain a legerőteljesebb poétikai effektusok kiváltói lesznek” (Kulcsár Szabó 2017, 32).

A költészetnek Danyi Magdolna ugyanúgy megismerési funkciót tulajdonít, mint Nemes Nagy Ágnes, ám nem a Nemes Nagy Ágnes-féle tárgyias költészet nyomvonalán halad. Angyalosi Gergely szerint Nemes Nagy nem vonja vissza a szubjektum érzékelő szerepét, de megfosztja azt minden misztikumtól (Angyalosi 2015, 111–112). A Nemes Nagy-versekben a létezés névtelen rétegét a „tárgyak kisugárzása teszi érzékelhetővé” (Angyalosi 2015, 111), hiszen „a tárgyi világ jóval többet »tud«, mint amit mi tudunk a tárgyi világról, s ez e nemtudás kimeríthetetlen tartalékokkal szolgál az emberi megismerés és a költészet számára egyaránt” (Angyalosi 2015, 111–112).

A ciklus második költeményének tanúsága szerint Danyi Magdolnát mélyen megragadta Nemes Nagy Ágnes költészetének „etikai vonatkozás”-a, „az írástól elválaszthatatlan felelősség” (Mártonffy 2017, 113). Mártonffy Marcell megállapítja, hogy az írással összekapcsolódó morális felelősség, ahogyan azt Nemes Nagy Ágnes érti, „voltaképpen nem más, mint az Istenről való mindenkori beszéd inadekvát voltán alapuló apofatikus hagyomány [...] temporalizálódása, átíródása a történelemre irányuló kérdésbe”, amely „nem érvényteleníti az immans valóságérezkelést meghaladó abszolútum igényét” (Mártonffy 2017, 115).

„Az apofatikus hagyomány átíródása a történelemre” Danyi Magdolna versének lírai énjét egyrészt a körülményeivel, a háborús jelennel való szem-

benézésre készteni, másrészt meghatározza a ciklus második versének beszédhelyzetét: a gyónás szituációját. A gyónás mindig párbeszédet feltételez, s ez Danyi Magdolna költeményében sincs másként.

A lírai én a dialógus helyzetét először feltételesen alkotja meg, amikor a 4. szakaszban arra szólítja fel virtuális beszélőtársát, hogy képzelje el őket, „*mint látványt, e vérjárta formák, mintha ülnénk / valahol, talán egy tűzfal tövén, valami fa alatt, / miközben vékony, olvadó fényszálban szítál be a hó*” (Danyi 2013, 100).

A párbeszéd kiteljesedését jelzi, hogy a lírai én a Nemes Nagy Ágnes-idézeteket néhány helyen hozzá intézett mondatokként, állításokként értelmezi. A lírai énhez szóló Nemes Nagy-mondatokat a Nemes Nagy-intertextusoktól a versszövegben az különbözteti meg, hogy nemcsak dőlt betűkkel szedettek, hanem idézőjelben is állnak.

A költemény záradékában a feltételes módú állítások kijelentő módúakba fordulnak át, a beszélő mintegy a hangot, a beszédet biztosító testi létezését, működését kölcsönzi Nemes Nagynak:

... – *A szabadsághoz írt versedre*
gondolok, s tudom, van kegyelem; s létünk, hisz *benne*
ring a mérték, örökkévaló. Ne szólj, most ne szólj.
Ne mondd: „*Üres az út. Sáros az arcom.*” Hallgasd a
zenét, mi mellkasunkban lüktet. A dobbanásokat!
Ne mondd, kihez intézted *ámulásaid*, kihez *kerge*
vágyad, s mind a *vádakat*, a pontos hiány-megnevezéseket!
Milyen szabadsághoz? – Érti Ő, s tudja, kezdettől fogva
tudja, mégsem volt hiábavaló a teremtés, a megváltás
s az örök figyelem. A szabad akarat! – mit megadott
nekünk. – Kiáltásod – „*Nem kívánok kevesebbet; mint*
egy világot!” – meghallgatásra talál. Őrt áll Jézus,
az ember Fia, s vigyáz reánk: „*Mert a szívnek*
teljességéből szól a száj.” (Máté 12,34)

(Danyi 2013, 103)

A párbeszéd magasabb szintre kerül a verszáradékban: ember és Isten dialógusává válik. Nem tudjuk, a versben megformált Nemes Nagy Ágnes-alak, a lírai én beszélgetőtársa Istenhez intézi-e felkiáltását („*Nem kívánok kevesebbet; mint / egy világot!*”). A kiáltásra érkező válasz, a kurzívval szedett, idézőjelben álló evangéliumi idézet a versre vonatkozik, a szív teljességét kifejező beszéd ugyanis ebben az esetben maga a vers. Az aposztrophé segítségével Danyi

Magdolna a Nemes Nagy Ágnes-költészet értéséről szóló saját költői diskurzust hozott létre, amely önreflexív módon a minor vers értéklehetőségeit keresi.

Konzumkritika és emlékezet

Egy hosszú és változatos költői mű végpontján, annak utolsó megújulásként jelent meg Böndör Pál *Vásárlási lázgörbe* című 2019-es kötete. Böndör költészetének alapjegye az erős önéletrajzi jelleg és a szövegköziség:

a szövegek közötti transztextuális dialógus Gérard Genette rendszerezte formájának minden eleme hálóként szövi át verseit, ideértve az idézet és a célzás formájában megnyilvánuló intertextualitást, a paratextualitást, mely a címekben, alcímekben, jegyzetekben, mottókban található meg, az architextualitást, vagyis a műfaji hovatarozás jelölését, továbbá a metatextualitást, melyet kommentár jellegű szöveg-szöveg relációban létrejövő kapcsolatként jellemezhetünk, valamint a hipertextualitást, mely az alapszöveg transzformációja vagy imitációja következtében alakul ki (Toldi 2012, 45).

Böndör 2019-es kötetében ironikusan Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényének beszédhelyzetét idézi meg. Két egymástól távolra szakadt barát beszélgetésének vagyunk tanúi. Olyasféle érzelmi és egzisztenciális drámáról nincs azonban szó, mint amely Márai hőseit mozgatja. A külföldre szakadt főhős itthon maradt barátját hallgatja, aki gyerekkorától kezdve meséli el neki az életét. Megtudjuk, hogy élettörténetük az érettségiig párhuzamosan haladt. A Kessler fivéreknek nevezett barátok sorsa az érettségit követően fölcserélhetővé vált. Egyikük szülei betegsége miatt nem fogadta el az Egyesült Államokba szóló sportosztöndíjat, barátja utazik el helyette, az itthon maradó fiú pedig megörökölte barátja kedvesét, Rózsát.

A főhősök felcserélhetőségét a kötet beszélője a mindenkit uniformizáló fogyasztásra vezeti vissza. Mégsem általános értelmű konzumkritikán van a hangsúly. Faragó Kornélia állapítja meg: „egy időben korábbi fogyasztói kultúrára pillant vissza az elbeszélés, sok minden csupán felidéződik, és így az emlékezeté a központi szerep” (Faragó 2020, 109) Böndör a konzumkritika segítségével annak a miliónek hétköznapi vetületére emlékezik, amelyben a *Symposion* indult. Gyerekkorának és fiatalkorának időszakára tekint vissza, a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek jugoszláviai populáris kultúráját idézi meg, amely az életnek a hétköznapi keretét adta. Ez az időszak a fogyasztói társadalom kezdete volt a titói Jugoszláviában. Az amerikanizáció jegeit veszi

számba a verses elbeszélés. Böndör kötetében szinte szóról szóra azokra a jelenségekre tér ki (az önkiszolgálóra, a reklámokra, a zacskós levesre, a tv-re, a farmernadrágra, a miniszoknya divatjára, a beat- és rockzenére), amelyeket Radina Vučetić elemez *Koka-kola szocijalizmus: Amerikanizáció jugoszláv népszerű kultúra századik éve XX század* című könyvében (Vučetić 2012).

A kötet paratextusában verses elbeszélésként meghatározott főszöveg egy-egy fogalmához végjegyzeteként rövid költemények tartoznak. Az egyik ilyen vers váratlanul és ironikusan a kisebbségi költészet alapjegyét idézi meg. A tizenhatodik, a *Küszöbötől a fájdalomig* című versjegyzet a „nincs mit befejezni” látleletétől, a beköszöntő, sohasem magától értetődő fájdalomtól jut el a halál kikerülhetetlen tényéig, miközben az utolsó két versszakban a nyelv jelölő funkciója feltétlenné válik. A szavak a többségi verset jellemző tiszta, áttetsző jelentéssé a halálban válnak:

Poraimat a Dunába szórni nem lehet,
tiltja a törvény, vennem kell sírhelyet.
Viselője úgysem hallja, a nevem helyett
írják rá a keresztre, hogy ez a Duna.

A Duna park, a Duna utca,
végső esetben
A Duna–Tisza-csatorna is megteszi.
(Böndör 2019, 105)

A minor tapasztalat megkerülhetetlensége

A magyar kultúra egyetlen, közös alakulástörténetének lehetősége 1920-ban elveszett:

Trianon után pluralizálódott a magyar nemzet – szélesítve-tágítva ezáltal a különféle kontextusban élő, a magyar kultúrában mozgó-résztvevő, azt teremtő-alakító, egyúttal a magyarországi horizontokhoz képest divergáló tapasztalattal rendelkező emberek sorát (Losoncz 2020, 96).

Sem a közös nyelv és a hagyomány, sem az a feltételezés, hogy azonos líratörténeti korszakban létrejött művek hasonló jegyeket viselnek, nem ad elegendő alapot annak feltételezésére, hogy a kisebbségi költészetek az anyaországi líra alakulását követik. Csak a minor tapasztalat poétikai kifejeződésére összpontosító értelmezés írhatja le a kisebbségi versek jelentésszerkezetét. Az értelmezés nem indulhat ki pusztán a nyelvből, a közös irodalmi hagyomány-

ból, a képzettársítások közös pályáiból, az értelmezőnek mindenekelőtt azt kell vizsgálnia, hogy a minor vers hogyan, milyen helyzetből lép párbeszédbe a hagyománnyal, s hogyan alakítja ki – poétikai eszközök segítségével – azt a „saját” versszerkezetet, amellyel önmaga lehetőségeit is kijelöli. Ennek a jelentésszerkezetnek a példája az *Új Symposion* első és második nemzedékének önreflexív formáltságú költészete.

Irodalom

- Angyalosi Gergely. 2015. „az én szívemben boldogok a tárgyak”. In Uő. *Rejtett fényforrások*. 107–112. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Bányai János. 2003. Diszkontinuitás és versbeszéd: Az Új Symposion homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé. In Uő. *Egyre kevesebb talán*. 27–44. Újvidék: Forum Kiadó.
- Biti, Vladimir. 2018. The Politics of Remembrance: Walter Benjamin’s Childhood Around 1900 and Miroslav Krleža’s A Childhood in Agram in 1902–1903. In Uő. *Attached to Dispossession: Sacrificial Narratives in Post-Imperial Europe*, 235–276. Leiden–Boston: Brill.
- Böndör Pál. 2019. *Vásárlási lázgörbe: Verses elbeszélés*. Újvidék: Forum.
- Culler, Jonathan. 2000. Aposztrophé. *Helikon* 46 (3): 370–389.
- Danyi Magdolna. 2013. *Enyhület és felröppenés: Összegyűjtött versek*. Újvidék–Szabadka: Forum–Életjel.
- Domonkos István. 1963. *Rátka*. Újvidék: Forum.
- Domonkos István. 1964. Első áldozás. In *Kontrapunkt (Symposion 61–63)*. 22–28. Újvidék: Forum.
- Faragó Kornélia. 2020. A konzumattitűd verses formája. Böndör Pál: *Vásárlási lázgörbe: Verses elbeszélés*. *Alföld* 71 (3): 106–111.
- Jung Károly. 1991. *Barbaricvm: Fügák és más versek*. Újvidék: Forum.
- Krleža, Miroslav. 1952. *Djetinjstvo u Agramu (1902–1903)*. Zagreb: Državno Izdavačko Poduzeće.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2017. Szótest – látvány – hangzás: A költői kép hangolt materialitásának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között. In „*folyékony szobor vagy szilárd szökőkút*”: *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholladokról*, szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn. 10–61. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Ladányi István. 2019. Műfordítás és kulturális identitás az *Új Symposion* folyóiratban. *Partitúra* 13 (1): 65–80.
- Losoncz Alpár. 2020. Különbségben létezni. *Híd* 86 (6): 80–98.

- Mártonffy Marcell. 2017. Tilalom és mértéktelenség: Nemes Nagy Ágnes és az apofatikus hagyomány. In „*folyékony szobor vagy szilárd szökőkút*”: *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*, szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn. 106–121. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Nemes Nagy Ágnes. *Összegyűjtött versek*. [Digitális Irodalmi Akadémia]. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00386_kv.html (2022. aug. 14.)
- Szeli István. 1992. A *Barbaricum* élményhátteréről. *Híd* 58 (1–3): 97–100.
- Toldi Éva. 2012. „Mulatni kell”: Böndör Pál költészete és a lírai hagyomány. *Hungarológiai Közlemények* 43., új folyam 13 (2): 44–55.
- Tolnai Ottó. 1963. *Homorú versek*. Újvidék: Forum.
- Tolnai Ottó. 2004. *Költő disznószírból: Egy rádióinterjú regénye*. Pozsony: Kalligram.
- Utasi Csaba. 2007a. Ár ellen – mértéktartón: József Attila vajdasági recepciója az ötvenes évek elején. In Uő. *Ráadás*. 59–66. Újvidék: Forum.
- Utasi Csaba. 2007b. Az ezredvég rettenetes ragyogása. A hatvanéves Jung Károly költészetéről. In Uő. *Ráadás*. 146–154. Újvidék: Forum.
- Virág Zoltán. 2015. Az idegenség természetes léthelyzete: Danyi Magdolnával beszélget Virág Zoltán. *Tiszatáj* 69 (3): 74–85.
- Vučetić, Radina. 2012. *Koka-kola szocializam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.

POETRY IN MINORITY

On the poems of Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör

The paper analyses the poems of vojvodinian poets of the second and third generation of *Új Symposion*, Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör, and highlights the unique aspects of poetry created in a minor situation. Károly Jung's notion of barbaricum, Magdolna Danyi's reflections on the South Slavic wars and addressing Ágnes Nemes Nagy, and poems in Pál Böndör's last volume, *Vásárlási lázgörbe* [Shopping Fever Curve], prove that the poetic interpretation re-evaluates the initial referential meaning: in poems written in a minority situation references to the circumstances and the social context are always intertwined with cultural codes. According to the author of this paper, an unavoidable challenge of describing poetry written in a minority context is the lack of a single mainstream in Hungarian poetry following the Treaty of Trianon as it was created simultaneously in several centres. *Keywords*: Károly Jung, Magdolna Danyi, Pál Böndör, minor experience, self-reflexion

PESNIŠTVO U MANJINSKOM KONTEKSTU

Pesme Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera

Interpretacijom pesama vojvodanskih autora, Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera, pripadnika druge generacije autora časopisa *Új Symposion*, ukazuje se na karakteristike pesništva nastalog u manjinskim prilikama. Pojam „Barbarikuma“ kod Karolja Junga, pesme Magdolne Danji koje apostrofiraju Agneš Nemeš Nađ i pružaju refleksiju na južnoslovenske ratove devedesetih godina, kao i pesme iz poslednje zbirke Pala Bendera pod naslovom *Kriva potrošačke groznice (Vásárlási lázgörbe)* potvrđuju da se aluzije na okolnosti i na društveni kontekst u pesmama, u svim prilikama mogu tumačiti kao poetski postupci. Pri opisu manjinskog pesništva neizostavno se mora računati sa izazovom da posle Trijanonskog sporazuma mađarsko pesništvo nema jedan jedinstveni tok, već se ono istovremeno stvara u više centara. *Ključne reči:* Karolj Jung, Magdolna Danji, Pal Bender, manjinsko iskustvo, samorefleksija

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. aug. 1.

Közlésre elfogadva: 2022. szept. 15.